

LIVET STAMMER FRA DÅBEN

Dåbens sakramentale indhold udtrykt i dansk liturgi og praksis siden Luther

Professor, dr.theol. Kurt E. Larsen

Som medlem af de danske biskoppers liturgi-udvalg for dåb og nadver (2016-) har jeg arbejdet med dåbens historie i Danmark, sådan som den kommer til udtryk i skiftende dåbsliturgier, i kirkelig lovgivning og i den helt praktiske udøvelse af dåben i det danske folk. Et vigtigt materiale hertil er fremlagt af Christian Thodberg, først i et fotokopieret forelæsningsmanuskript (min udgave er fra 1998) og nu også i en forkortet udgave i bogform (Thodberg 2017). Her finder man blandt andet de autoriserede dåbsritualer og diverse ritualforslag i fuld længde.

I denne artikel er der kun plads til at trække nogle temaer frem i en påvisning af kontinuiteten fra Luthers dåbsritualer til nutidens danske dåbsritual. Artiklen vil særligt påvise, at man i Danmark grundlæggende har bibeholdt den lutherske linje: Dåben som en udfrielse fra den mørke virkelighed, der hedder synden, døden og Djævelen. Indledningsvist må nogle afgrænsninger nævnes: Luthers dåbsritualer var ikke konstruerede fra bunden, for han videreførte langt på vej den vesterlandske liturgiske tradition,

men for afgrænsningens skyld lades den før-reformatoriske historie ude af betragtning her. Mange store spørgsmål af dogmatisk og liturgisk karakter bliver kun overfladisk berørt her, hvor der er tale om en historisk oversigt, der forhåbentligt hjælper til at se linjerne i et stort materiale og et langt tidsrum.

Djævelen som dåbens mørke baggrund, understreget ved forsagelsen – og engang også ved exorcismer

For Luther var tilværelsen en kampplads mellem Gud og Djævelen, og mennesket stod altid midt i denne kamp. I sine to dåbsritualer lod Luther dette komme til udtryk ved at bevare forsagelsen af Djævelen. Forsagelsen af Djævelen ved dåben går helt tilbage til kirkens første tid, og i skriftet Den Apostolske Tradition er det formuleret således: »Jeg forsager dig, Satan, og al din pomp og alle dine gerninger« (Nielsen 2017, 202).¹ Forsagelsen ved dåben var allerede omstridt af nogle på Luthers tid, men selv fastholdt han det, fordi Djævlens fristelser var en konkret

virkelighed for ham (Thodberg 2017, 76). På oplysningstiden var forsagelsen omstridt, og den forsvandt ud af det svenske dåbsritual, men i Danmark blev den bevaret i det af biskop N. E. Balle (1744-1816) udarbejdede ritual af 1783 og i alle senere autoriserede ritualer. I Slesvig havde biskop Adler i 1797 udarbejdet nye dåbsritualer, der alle udelod forsagelsen, og det havde ført til ganske voldsom modstand hos den konservative bondebefolkning i hertugdømmet. Forslagene kunne kun delvist gennemføres, og den lokale modstand kan have været medvirkende til, at kongen ikke søgte at gennemføre noget tilsvarende i kongeriget (Henningens 2016, 71; 78; 94ff.; 145; 246; 265). Forsagelsen ved dåben havde dog også her sine modstandere. Oplysningsteologerne Christian Bastholm (1740-1819) og biskop P. O. Boisen (1762-1831) ville med deres liturgiske forslag fra 1785 og 1806 have forsagelsen ud og erstattet med en moralsk formaning til det døbte barn (Thodberg 2017, 109f.; Thodberg 1998, 125). Oplysningstiden havde det svært med at tale om Djævelen og omskrev derfor dette led til at være en forpligtelse til et moralsk liv. I Holmens kirke brugte man i det tidlige 1800-tal et eget uautoriseret ritual, der nok havde en forsagelse med, men denne var ændret til at være en forsagelse af »det ugudelige væsen og de verdslige lyster og begæringer« (Thodberg 1998, 135).

For udviklingen i den danske kirke har det nok overordnet set haft betydning, at man i en menneskealder (1783-1808) havde en teologisk ret konservativ mand som Balle siddende på Sjællands bispestol; han kunne i samtiden kaldes for Bibelens

ensomme kæmpe og hyldes endnu i dag i en salme i salmebogen »Tak, vor Fader, for dem alle / fra Ansgarius til Balle« (nr. 343). Andre var på samme linje. Boisens ritualforslag fra 1806 blev anledningen til at to af 1800-tallets største kirkefolk, Grundtvig og Mynster, trådte frem i den offentlige debat. For N. F. S. Grundtvig (1783-1872) var det vigtigt at få bevaret det gamle dåbsritual med dets spørgsmål om forsagelse og tro, og netop som spørgsmål. Også for Grundtvig var Djævelen en virkelighed, og han anså det for utilstede- ligt at erstatte Djævelen med »det onde«, for det var mere overkommeligt at forsage »det onde« end Djævelen (Thodberg 2017, 150). For Grundtvig og nogle af de grundtvigske præster var forsagelsen så vigtig, at det ville føre til kirkeligt skisma at udelade det; nogle grundtvigske præster ville sige deres embeder op, hvis det skete (Rasmussen 1996, 135; Pedersen 1956, 108). Også den senere biskop J. P. Mynster (1775-1854) gik i 1806 ind for at bevare forsagelse og troen i den gamle form (Thodberg 1998, 133). Sådan blev det altså i Danmark, hvor vi siden Luthers ritualer har bevaret et personligt spørgsmål til hvert enkelt barn om forsagelsen af Djævelen og troen på den treenige Gud.

Grundtvigsk teologi har ofte insisteret på, at der skete en oprettelse af en pagt på denne måde. Den senere biskop Skat Rørdam stillede derfor visse spørgsmålstegn ved en nøddåb, der var gennemført uden dåbspagten (forsagelse og tro), og kaldte dette en forkrøblet dåb, om end gyldig (Nielsen 1986, 110f.; Nørr 1999a, 228f.; 234; 239). Tidligere var der kommet forbud mod gendåb af nøddøbte børn (Koch

1901-1903, 650), men det danske Kirkeråd tænkte anderledes i 1886. I en sag om en kvinde, der havde døbt sit barn i Jesu navn og ikke i den treenige Guds navn, endte biskoppernes flertal med at anbefale en omdåb af barnet (Nielsen 1986). Det viser, hvor stærke fortalere forsagelsen og troen havde fået i dansk kirkeliv.

Her adskiller dansk tradition sig i nogen grad fra andre lutherske sammenhænge. Forsagelsen er også bevaret i det nye norske ritual, dog i den form, at menigheden »sammen bekjender forsagelsen og troen som vi døbes til«, hvorefter den, som bærer barnet, forældrene og fadderne svarer ja på spørgsmålet: »Vil dere at NN skal døbes til Faderens og Sønnens og Den hellige ånds navn og opdras til et liv i den kristne forsagelse og tro?«² I den svenske og finske kirkes nuværende dåbsritualer er forsagelsen stadig ikke med, og dermed er dualismens virkelighed meget nedtonet i forhold til i Danmark. I amerikansk lutherdom har man søgt at forene flere traditioner ved at præsten spørger »the baptismal group and the congregation« - altså ikke den enkelte dåbskandidat - om følgende: »Do You renounce all the forces of evil, the devil, and all his empty promises?« (Lutheran Book of Worship 1989, 311).³ Her er såvel det (upersonlige) onde som (den personlige) Djævelen forsaget!

I sine to dåbsritualer lod Luther desuden også det ondes magt komme til udtryk ved at bevare flere exorcismer. Først indledtes dåbshandlingen med en »lille« exorcisme: »Far ud, du urene ånd, og giv plads for den Helligånd«, og senere fulgte en »stor« exorcisme: »Jeg besværges dig,

du urene ånd, i Faderens (korstegnelse) og Sønnens (korstegnelse) og den Helligånd (korstegnelse) navn at fare ud og vige bort fra denne Jesu Kristi tjener« (Thodberg 2017, 70ff.). Exorcismen spillede en stor rolle i Oldkirken, hvor mange tidligere hedninger blev døbt og derfor skulle rives ud af et direkte hedenskab, ud af kosmiske og dæmoniske kræfter (Nielsen 2017, 200). Selv efter at dåben i middelalderen altid havde fået form af barnedåb i kristnede lande, beholdt man ritualer fra voksendåben og dermed exorcismen. Luther levede i den bibelske tankegang, hvor Djævelen var en person, og den, der ikke tilhørte Gud, tilhørte Satan. Derfor havde Luther ikke problemer med at beholde dette led fra oldkirkelig dåbskik og tog det med i sine to dåbsritualer. Det blev også bevaret i de ældste danske lutherske dåbsritualer, frem til Kirkeritualer af 1685. Der var dog også helt fra reformationstiden lutherske præster, der var modstandere af dette led og udelod det (Engelstoft 1840, 191; Kornerup 1959, 162; 179; 197-200). Biskopperne krævede i 1555, at exorcismen blev udført (Rørdam 1883, 462f.; Koch 1901-1903, 652). Der var stærk debat om exorcismen omkring 1600 (Kornerup 1959, 199). Kong Christian 4. krævede leddet udeladt ved sit eget barns dåb i 1606 og det blev ikke siden brugt i kongefamilien (Thodberg 2017, 102ff.). De luthersk-ortodokse argumenterede derimod for det med henvisning til Luther, til den kirkelige tradition og til at exorcismen var et udtryk for arvesyndslæren. Eksistensen af en exorcisme virkede i datiden som et kendemærke på ægte lutherdom over for døbere, calvini-

ster og krypto-calvinister. Disse regnede måske ikke med arvesyndens fordærv, men det gjorde de lutherske og dette kom frem ved at bevare exorcismen (Koch 1901-1903, 652). Man var efter 1600 også bange for at udelade dette led, fordi man så spillede jesuitterne kort i hænde til deres propaganda om, at også de lutherske kirker var veget bort fra den fælleskirkelige tradition. Netop i det tidlige 1600-tal var den romersk-katolske kirke en trussel i det lutherske Danmark (Engelstoft 1840; 193). Ved udarbejdelsen af Kirkeritualet i 1685 var der faktisk flertal for at slette exorcismen (Thodberg 1998, 89), men det blev altså bevaret ved almindelige barnedåbshandlinger. Den pietistiske Christian 6. (konge 1730-1746) tillod først, at præster undlod exorcismen, men turde ikke fastholde dette, da han blev bange for at blive anset for kætter (Koch 1901-1903, 656). I Slesvig, hvor pietismen var forholdsvis stærk og afstanden til de ortodokse teologer i København større, blev exorcismen afskaffet i 1736. (Henningens 2016, 55f.; 83; 92; Thodberg 2017, 116). Generelt ville pietisterne have exorcismen væk, fordi den fremmede den misforståelse, at Djævelen en gang for alle var drevet ud - og at der så ikke mere var nogen troens kamp at kæmpe for den bevidst troende voksne person (Thodberg 2017, 115ff.; 199ff.). Pietismen lagde vægten mere over på det enkelte menneskes ansvar og valg, mindre på den kosmiske virkelighed. For en af exorcismens markante modstandere, den pietistiske biskop Peder Hersleb (1689-1757), var formålet med exorcismen at give udtryk for en teologisk tanke og så kunne man

lige så godt udtrykke denne tanke med nogle egentlige bibelord, fremfor med en exorcisme, som han kunne nævne en lang række indvendinger imod. (Lindhardt 1939, 160; 289f.). Det var netop den vej, regeringen siden gik. Den bad biskop Balle om at udarbejde et nyt dåbsritual, der udelod de to exorcismer og erstattede dem med skriftord, der understregede læren om arvesynden og dermed dåbens mørke baggrund på en anden måde. Balles dåbsritual af 1783 rummede da en ny indledning til dåben, bestående af en lang række bibelord (se ritualet hos Thodberg 2017, 120ff.). Temaerne var den medfødte syndighed, syndens alvor, genfødelsens og dermed dåbens nødvendighed, Kristi stedfortrædende sejr, menneskets delagtighed i sejren ved tilhørsforholdet til Jesus og dåben som det sted, hvor Kristi sejr formidles til den enkelte og hvor man optages i hans troende kirke. Det indledes således: »Kiere Christne. Efterdi Synden er indkommen i Verden formedelst Synden, og Døden trængde igiennem til alle Mennesker, fordi de syndede alle, saa er nu Fordømmelsen kommen over alle Mennesker ved det ene Menneskes fald«. Videre hed det i indledningen: »Paa det altsaa, at dette Barn, som er undfanget i Synd og født i Misgierning maa see Guds Rige, i hvilket vor Herre Jesus selv haver sagt, at ingen kan indkomme, uden han fødes paa ny af Vand og aand; saa ville vi og nu i den Herres Jesu Navn indlemme samme ved den hellige Daab i hans troende Kirke, til at faa Del i hans Salighed, efter den Orden og den Maade, han selv haver foreskrevet [...]«.

Denne lange og indholdsrige indledning lød igen og igen i danske kirker i de næste 125 år. Fra 1783 var exorcismen altså væk (Glædemark 1948, 27), og den blev tilsyneladende ikke meget savnet (Thodberg 1998, 112). Ifølge Kirkerituallet af 1685 skulle exorcismen ikke bruges ved voksnes dåb og ved nøddåb (Konvent for Kirke og Theologi 1985, 31; 38; 157), og kunne den undværes ved de nævnte situationer, kunne den vel også undværes ved andre dåbshandlinger. I nyere tid (1985) har højkirkelige præster på Sjælland udgivet et dåbsritualforslag, der rummede en exorcisme, og som dermed peger tilbage i retning mod det lutherske og oldkirkelige.⁴

Trods udeladelsen af exorcismen har de danske dåbsritualer bevaret det dualistiske perspektiv ved at bibeholde forsagelsen af Djævelen. Dåbens mørke baggrund træder tydeligt frem ved at dette led er bevaret.

Udfrielse fra synd og død - Behovet for syndstilgivelse og genfødsel som dåbens mørke baggrund

I Luthers 1523-dåbsritual kom den mørke baggrund for dåben frem i talen om en »ond lyst« i den indledende bøn: »[...] driv al hjertets blindhed ud af ham, sønderriv alle djævelens lænker, hvormed han er bundet. Åbn for ham din godheds dør, for at han – betegnet med din godheds tegn – må være uden stanken af al ond lyst [...]« (Thodberg 2017, 70).

Denne bøn indgik ikke i det lidt kortere 1526-ritual, der fik mest betydning i Danmark, men i begge Luthers ritualer indgik

en såkaldt »syndflodsbøn«. I 1526-ritualet er ordlyden sådan: »Almægtige, evige Gud, du, som har gennem syndfloden efter din strenge ret fordømt den vantro verden og efter din store barmhjertighed reddet den troende Noah selvottende, du som har druknet den forstokkede Faraos med alle sine i det røde hav og ført dit folk Israel tørskoet igennem og med dette bad fremtidig betegnet den hellige dåb, du, som gennem dit kære barns, Jesu Kristi dåb har helliget og indstiftet Jordan og alle vande til en salig syndflod og en rigtig renselse fra synden – vi beder dig ved samme din grundløse barmhjertighed, at du i nåde vil se på denne N. og saliggøre ham med en ret tro i Ånden, at denne frelsende syndflod må bortskylle alt det, han har fra Adam, og det han selv har gjort, så han udskilt fra de vantros tal må blive bevaret tør og sikker i kristenhedens hellige ark, altid brændende i Ånden, glad i håbet, må tjene dit navn, så at han med alle troende må blive værdig til at få del i din forjættelse om evigt liv ved Jesus Kristus, vor Herre, Amen« (Thodberg 2017, 71f.).⁵

Der var altså tale om en bøn om renselse for synden, der blev forstået som såvel arvesynd som konkret synd. Efter dåben erklæredes det i begge ritualer, at barnet var født for anden gang og tilgivet (Thodberg 2017, 70ff.). Begge ritualer så altså dåben ud fra syndens og dødens virkelighed som mørk baggrund.

Hans Tausen lagde sig tæt op ad Luther i det første dåbsritual på dansk i 1528, men han skrev i forordet til sin udgivelse, at når danskere allerede i deres tidlige ungdom var fulde af »all Løsagtighed og Guds Foragtelse«, så skyldtes det først og

fremmest, at fadderne intet forstod af rituallet, fordi det ikke var på dansk. Hans Tausen havde arvesynden med som mørk baggrund i sit ritualforslag, da han skrev: »først skal Døbe-faderen paaminde Fadderne, at de give sig til Gudelighed, og bede Gud for det syndige Creatuur, at det maa renses af den oprindelige Synd og begaves med Christi Retfærdighed. Dernæst [...]« (Thodberg 2017, 86ff.).

I oplysningstiden var den lutherske tale om menneskets iboende syndighed og behovet for tilgivelse og genfødsel et anstød. Da biskop Adlers rationalistiske agende søgtes indført i sognene i hertugdømmerne, gik der i bondebefolkningen rygter om, at barnedåben ikke længere ansås for nødvendig af myndighederne, og det medførte modstand (Henningsen 2016, 106; 127; 265). Rygtet var slet ikke ubegrundet. Som eksempel på én af tidens præster, der ikke fandt dåben vigtig, kan nævnes Provst Ulrich Plesner (1782-1861) på Langeland (Rasmussen 1996, 136). Biskop Boisen på Lolland-Falster kaldte det en »Fordom, at Daaben er et væsentligt Middel til Saligheden« (Koch 1954, 61). Den yderligtgående teolog Otto Horrebow (1769-1823) fandt i 1797 dåben unødvendig, hvis ikke ligefrem skadelig, da den hindrede fornuftens udvikling og dermed moralens forædlelse (Schaumburg-Müller 2017, 105).

Men alle danske børn skulle dengang døbes, og mere moderate oplysningfolk prøvede at begrunde barnedåben på andre måder. Grev L. Rewentlow ville gøre Luthers katekismus letfattelig, og i hans katekismus-forsøg (1798) var dåben fremstillet som en tilkendegivelse af, at

den døbte nu ville bekende sig til den religion, hvor Gud forestilles som menneskenes fader (Koch 1914, 208). Bastholm kunne ikke tale om arvesynd, og i hans ritualforslag var dåbens nødvendighed derfor ikke begrundet i dens formidling af syndstilgivelse, men i stedet i de pligter, som dåben var en anledning til at pålægge barnet og dets forældre senere i livet (Thodberg 1998, 128; 130). Boisen talte i et af sine ritualforslag om forældrenes følelser, når de kom med deres nyfødte til kirken: Taknemlighed over den veloverståede fødsel, og bøn om at det måtte gå barnet godt (Thodberg 2017, 119f.; Thodberg 1998, 130). Det er smukt og menneskeligt at udtrykke forståelse for nybagte forældres forandrede livssituation, og Boisen ville altså gøre det til en del af rituallet. En præst i dag kan også vælge at gøre dette i den forudgående dåbssamtale med forældrene. Eller tanken kan udtrykkes ved gode salmelinjer, jævnfør den nyere dåbssalme *Fyldt af glæde over livets under*. I modsætning til nutiden, hvor denne salme synges i sammenhæng med et sakramentalt dåbsritual, var der dog for Boisen tale om et forsøg på at begrunde selve dåbshandlingen på en helt ny måde. Professor H. N. Clausen (1793-1877) var enig med Calvin i, at dåben ikke var nødvendig til frelse og fandt Luthers lære anderledes uklar. Han fastholdt dog barnedåben som en vigtig optakt til konfirmationen senere hen. Den unge H. N. Clausen havde i sit ritualforslag fra 1825 ikke Balles lange introduktion med som baggrund, og der var ikke mere tale om nogen arvesynd og behov for tilgivelse. Tvært imod talte han om: »[...] at bringe de uskyldige Spæde til

Herrens Tempel, og, førend endnu Kjødets Lyster vaagne i deres Bryst, at indvie dem under Bøn og Velsignelse til hans Tjeneste«. (Thodberg 2017, 134).

I 1895 skete der en forkortelse af Balles 1783-introduktion, og den forsvandt helt i og med det nye autoriserede ritual fra 1912. Deri blev 1.Pet 1,3 i stedet indsat som en indledning. Det skete udtrykkeligt fra forfatterens side for at give dåbs-handlingen en mere højtidelig (Thodberg 1998, 211; 222) og mindre tung indledning, og dette kunne jo i sig selv være en god sag, men det afgørende var, at det skete på bekostning af den mørke baggrund for dåben. Efter 1912 blev det ikke længere udtrykkeligt sagt ved hver dåb, at barnet er undfanget i synd og født i misgerning og derfor har brug for Jesus og for at blive født på ny af vand og ånd. Syndens og dødens realitet nævntes ikke længere, hvorved det blev sværere at forstå, hvorfor man skulle genfødes ved Jesu Kristi opstandelse. Indtil 1912 var man i ritualet blevet konfronteret med syndens og dødens realitet, så det også blev klart, hvorfor det var nødvendigt, at barnet blev døbt.

Også Luthers »bede-banke bøn« forsvandt. I 1895-ritualet var den ved barnedåb blevet ændret fra at være barnets egen bøn til at være menighedens bøn for barnet: Før hed det »Jeg råber til dig over denne din tjener, der beder om din dåbs gave og begærer din evige nåde [...]« – men i 1895-ritualet var dette ændret til: »Vi raabe til dig over dette Barn, for hvem vi bede om din Daabs Gave. Herre giv det din Naade, at det maa faa den evige Velsignelse i dette Igenfødselsens Bad og dit

Rige, som du har lovet og tilsagt os alle ved vor Herre Jesus Kristus«. (Thodberg 2017, 178). I 1912-ritualet forsvandt bede-banke-bønnen helt og med den også en understregning af dåbens mørke baggrund.⁶

I 1912-ritualet indgik en læsning af Matt 28 og Mark 10, hvorefter det hed, at man ville hjælpe barnet til Jesu velsignelse ved at døbe det.⁷ Ordvalget leder tanken hen på dåben som en velsignelse. Lutherske teologer ved, at det ikke er luthersk at tale om dåben som en blot barnevelsignelse, men 1912-ritualet kunne godt af nogle høres sådan. Især når dåbens mørke baggrund også på anden måde var tonet ned. Indre Missions leder, sognepræst Vilhelm Beck (1829-1901) havde talt for en sådan ændring, selv om han havde et stærkt sakramentalt dåbs-syn og langt fra forstod dåben som en blot barnevelsignelse. Han havde foreslået, at man skulle ændre ritualet til følgende ordlyd: »Så ville vi og hjælpe dette lille barn til den samme velsignelse i den hellige dåb og bringe det til ham med vores bøn« (Larsen 2001, 180f.). At man bringer barnet til Gud med bøn var godt luthersk, men lige netop den del af Becks forslag tog man ikke med i 1912-ritualet. Tilbage blev vendinger, der fik dåben til at lyde som en barnevelsignelse.

En tilsvarende udvikling væk fra understregningen af den mørke baggrund har man oplevet i Sverige, hvor dåbsritualerne af 1809/1875 rummede en ganske stærk tale om arvesynd og fortabelse, og efter dåben en tak for at barnet nu var blevet genfødt og et Guds barn ved vand og Ånd (Nielsen 1878). De toner mærker

man ikke i de nyere svenske dåbsritualer. Tilsvarende i Norge,⁸ hvor det ifølge Helge Fæhn gik sådan i årene 1914-1920, at »den mørke baggrund« for dåben blev tonet yderligere ned« (Fæhn 1956, 372). I amerikansk lutherdom er der tale om en mellemvej, idet man ikke taler om dåben som syndstilgivelse, men dog alligevel forudsætter, at den udøbte er underlagt synd, død og syndens magt: »[...] liberates us from sin and death by joining us to the death and resurrection of our Lord Jesus Christ [...]« og i dåbserklæringen tales der om befrielse »from the power of sin [...]« (Lutheran Book of Worship 1989, 308-311).

I 1912-ritualet var der indføjet en ny bøn, der erstattede Luthers »syndflods-bøn« og »bede-banke-bøn«. I den nye bøn takkedes der for hvad dåben giver, og derefter bad man, at Gud i nåde ville tage imod barnet, indlemme det i sin troende menighed og bevare det til evigt liv. Det var en god bøn i sig selv, men sammenlignet med de to bønner, som den skulle erstatte, var der tale om en svækkelse af den mørke baggrund. Det fremgik ikke klart, hvorfor man skulle bede om, at Gud i nåde ville tage imod barnet. Og hvorfor var der grund til at bede om, at barnet blev bevaret i den troende menighed? Det fremgik dog i den efterfølgende takkebøn, at dåben »gør os til dine børn og skænker os Helligånden med syndernes forladelse og det evige liv«. Så kunne man dog indirekte slutte, at der var brug for syndsforladelse! Men nedtonet var tanken om alvoren i synd og død.

Det lutherske dåbssyn førte til krav om hurtig dåb, eventuelt nøddåb, men ikke fordømmelse af udøbte

I luthersk teologi har man understreget dåbens nødvendighed, ud fra den grundopfattelse at mennesket er født uden for nåden, i syndens og dødens sammenhæng, og derfor har brug for at blive tilgivet og genfødt ved dåben og troen. Dåbens nødvendighed fremhæves i Den augsburgske Bekendelse, artikel 9: »Om dåben lærer de, at den er nødvendig til frelse, og at Guds nåde tilbydes ved dåben, og at børn bør døbes, hvilke, når de ved dåben er overgivet Gud, modtages i Guds nåde. De fordømmer gendøberne, som forkaster barnedåb og forsikrer, at børn frelses uden dåb«. Tanken om dåbens nødvendighed har i dansk tradition ført til krav om børns dåb hurtigt efter fødslen. På reformationstiden talte man om første eller anden søndag efter fødslen. (Koch 1901-1903, 647). I ortodoksien strammede man det yderligere: I købstæder skulle dåben ifølge Christian 4. (1646) ske inden fjerde dag (Rørdam 1889, 328f.). I Danske Lov 1683 var der krav om dåb senest ottende dag, ellers fik forældrene en bødestraf eller måtte i værste fald stå offentligt skriftemål (Konvent for Kirke og Theologi 1985, 154). Arvesyndslæren lå bag kravet om hurtig dåb. I samme retning har det virket, at folkelige tanker kredsede om det udøbte barns ubeskyttethed. Der var eksempler på, at udøbte børn fik en stoppenål i tøjet eller en åben saks i vuggen for at beskytte det (Kristeligt Dagblad 24/6 1997).

I praksis blev kravet ikke altid gennemført. Biskop Resen (1561-1638) kaldte det en uskik, at mange udsatte dåben ud over de otte dage (Kornerup 1959, 226). Især adelige havde det med at udsætte dåben (Koch 1901-1903, 647). Kravet om dåb senest ottende dag blev frafaldet i 1828, hvor en ny dåbsforordning pålagde dåb senest inden 8 uger for sommerbørn eller 8 måneder for vinterbørn (Forordning 1828, §7). Da de gudelige vækkelser kort tid efter indtraf, var der hos nogle et ønske om at få genoplivet de gamle kirkeskikke, også med den tidlige dåb. Bonden Niels Stubkjær fra Bording ønskede således en tidlig dåb for sit barn og fik det gennemtruffet mod præstens vilje (Nedergaard 1963, 856). Ud af vækkelsen på Herning-egnen opstod en gammelluthersk/pietistisk frimenighed, kaldet Evangelisk Lutheransk Trossamfund, og disse døber stadig umiddelbart efter fødslen, så de end ikke har brug for nogen døbefont i kirkebygningen! (Kofod-Svendsen 2012, 42; 120).

Dåbens nødvendighed kom til udtryk ved kravet om nøddåb. Præster skulle være rede til hurtigt at rykke ud og foretage nøddåb, og kunne præsten ikke nå frem, så kunne enhver døbe barnet. Kirke-Ritualet af 1683 opregner følgende prioriterede rækkefølge: »anden skikkelig Mands Person, [...] Jorde-Moderen, eller en anden gudfrygtig ærlig Quinde, [...] Moderen« (Konvent for Kirke og Theologi 1985, 31). Døbes skulle barnet, for det var naturligt ud fra et luthersk syn på dåbens nødvendighed, mens det ikke blev praktiseret i reformerte kirker. Oplysningstidens kirkeordning for Slesvig, Adlers

agende, afviste også tanken om nøddåb, for hvor dåben tolkedes som en forpligtelse til at leve et moralsk liv, hvorfor så foretage en nøddåb på en døende? Pligten til nøddåb indskærpedes igen i 1828-forordningen (Forordning 1828, §15). Nogle årtier senere gjorde kirkeminister og biskop P. C. Kierkegaard i en berømt tale i folketinget nøddåben til en del af selve begrundelsen for en landsomfattende folkekirke: »Der skal ikke være et næs så fjernt og øde, at der [...] (ikke) er en mand i nærheden, hvis strenge pligt det er, om der kommer bud ved nat eller dag, at forlade sit hjem og drage ud for at trøste den syge og døende og døbe det spæde barn« (citeret efter Harbsmeier og Iversen 1995, 63).

Den lutherske tale om dåbens nødvendighed førte ikke til den konsekvens, at udøbte børn tænkte at gå fortabt, jævnfør Kirkeordinansen af 1539 (Rørdam 1883, 87).⁹ Her skal blot citeres, hvad Erik Pontoppidan skrev i 1737 i den autoriserede lærebog *Sandhed til Gudfrygtighed*: »Fordømmes de små børn, som tidlig bortdør og ikke bliver døbt? Ingenlunde, for de foragter ikke, men mister et nådemiddel, som Gud vel har bundet os, men ikke sig selv til, da han også uden dåb kan gøre salig« (Pontoppidan 1953, spørgsmål 663). Denne grundholdning betød i praksis, at udøbte børn skulle begraves på den kristne kirkegård, mens ikke-kristne skulle begraves udenfor. Den betød også, at børn skulle være født, før de kunne blive døbt, og at dødfødte børn ikke kunne døbes. Ifølge Kirkeordinansen af 1539 kunne man ikke genfødes, før man var født (Rørdam 1883, 87; Fæhn 1956, 110).

I 1555 blev jordemødre indskærpet, at de ikke måtte døbe, hvis ikke barnet var »al-delis fød«, så folkeligt kunne der være ønsker om dåb af ufødte børn, men det var forbudt.¹⁰ I vore dage kan det forekomme, at nogle efterspørger et ritual for dødfødte børn, og det kan man godt have – men dette kan ikke være en dåb.¹¹

Altså: Den »mørke« baggrund for dåbens nødvendighed (arvesynden, døden, behovet for nåde, tilgivelse og genfødel-se) har i tidligere ritualer været fremhævet noget stærkere end i det nuværende dåbsritual af 1992, jævnfør Thodbergs grundige studier af emnet. Det kunne derfor overvejes, om baggrunden igen skulle markeres tydeligere, for eksempel ved at inddrage et eller flere af de bibelord, der frem til 1912 indgik i introduktionen til dåben. Det kunne være Joh. 3,5; Rom. 5,12; Rom. 6,4 eller Ef. 2,3.

Tilspørgelse til barnet om forsagelse og tro

Luthers syn på barnets tro er et stort emne, som ikke her kan behandles. Kun skal det slås fast, at efter Luthers teologi hørte tro til som forudsætning for dåben, også når det gjaldt små børn. Denne tro tænkes skabt i barnet gennem ordet og gennem forældres og andres forbøn. I Luthers dåbsritualer indgik det som nævnt, at barnet »beder om din dåbs gave og begærer din evige nåde ved den åndelige genfødel-se«. På den måde var troen allerede til stede. Derfor var det ikke et problem for Luther at fortsætte med at spørge dåbsbarnet om forsagelse og tro. Luther døbte såvel børn som voksne på basis af vedkommendes eget ja til forsagelsen og

trobekendelsen. For spædbarnet var der blot tale om, at en anden måtte svare på dets vegne, jævnfør formuleringen i Luthers dåbsritual: »Dernæst lader præsten barnet ved fadderne frasige sig Djævelen [...]« (Thodberg 2017, 74). Allerede før Luther var der katolikker, der ved dåben rettede spørgsmålet til forældrene ud fra den tanke, at dåbsbørnene ikke havde tro, men dette var altså ikke Luthers opfattelse. Han kunne ikke acceptere katolikkers tale om at man døbte med henblik på en senere tilkommende tro eller uden tro. For ham gav det netop mening, at barnet svarede, fordi børn kunne tro. I Danmark har man siden Luthers ritualer altid bevareret skikken med spørgsmål til barnet om forsagelsen og troen.¹² Det har dog været debatteret gennem tiderne, både om man skulle spørge barnet, og om der i det hele taget skulle spørges.

I det individualistiske 1700-tal var tilspørgslen ikke i høj kurs. Den pietistiske biskop Peder Hersleb foreslog, at man ændrede spørgsmålene til »Vil du forsage? Vil du tro?« Ud fra den overbevisning, at barnet endnu ikke kunne tro, døbtes det på basis af fremtiden (Lindhardt 1986, 53). Tilsvarende fremtidsorienteret var oplysningsmanden Bastholm nogle årtier senere. Han fandt ikke, at det gav mening at spørge barnet og ville derfor erstatte tilspørgslen med en formaning til at tro (Thodberg 2017, 126ff.). Lidt i samme retning var H. N. Clausens ritualforslag fra 1825, der ikke havde tilspørgsel på troen, men kun et fremtidsorienteret (?) spørgsmål: »Lader os høre den christelige Tro, paa hvilken disse Børn skulle døbes (Det

apostolske Symbolum) – vil du paa denne Tro være døbt?» (Thodberg 2017, 135).

Kritikken af tilspørgslen til barnet førte til, at nogle foreslog at rette spørgsmål til forældrene i stedet. Adlers agende i Slesvig lod trosbekendelsen fremsige, og siden spurgtes forældrene, om de ville have barnet døbt på denne tro (Thodberg 1998, 114f.). Biskop Mynster var tilhænger af at spørge forældrene, ikke barnet – dog gik han den mellemvej at rette det sidste spørgsmål til barnet (Baagø 1958, 319; Rasmussen 1996, 153). Baptisterne på Sjælland udnyttede »deres« biskop Mynsters ritualforslag i deres agitation, og der var også et vist slægtskab i holdninger (Baagø 1958, 319f.). Vilhelm Beck gik ind for at rette spørgsmålet til moderen, ikke til barnet (Larsen 2001, 180). Dåbens gave til barnet var genfødsel, og det forstod Beck som, at barnet kom ind under nåden og desuden fik givet evnen til at tro. Den havde man ikke af natur, men fik den givet i dåben. Dåben skænkede dette uafhængigt af nogen tilspørgsel. En af Indre Missions oprindelige pionerer, lægmanden P. Pedersen, praktiserede også tilspørgsel til forældrene i den frimeghed, han stod bag (Holt 1961ff., 288). I vores lutherske nabokirker er man gået den vej. Norges ritual 2017 har tilspørgsel til forældrene, når små børn døbes. Det samme i Finland og Sverige.¹³ Men i Danmark fastholdt ritual et spørgsmål om forsagelsen og troen til barnet. Da Sønderjylland blev dansk i 1920, insisterede et stort flertal i Udvalget for Kirkelige Anliggender på, at der igen skulle være en personlig tilspørgsel til den, der skulle døbes, herunder på forsagelse af Djævelen –

og således blev dansk kirkeskik indført i det sønderjyske (Beretning 1922, 212ff.).

En del af æren for den danske udvikling tilkommer Balle og ikke mindst Grundtvig. Til forsvar for Luthers praksis talte Balle i 1783. Han lagde vægt på at bevare selve tilspørgslen, fordi det gav dåben karakter af en pagt (ikke en lov). For Grundtvig var tilspørgslen afgørende. Pagten mellem Gud og barnet oprettedes gennem den personlige tilspørgsel om forsagelse og tro. Han opfattede trosbekendelsens ord som en tilsigelse til barnet, og altså netop ikke nogen lov og ikke nogen eksamination (Thodberg 2017, 149ff.). Ud fra Grundtvigs dåbssyn var der således ingen egentlig forskel på en barnedåb og en voksendåb, hvad der tydeligvis var hos Balle og Mynster. Grundtvigs tanker om dåbspagten virkede som en stærk hindring for at nogen forandring kunne ske på dåbsritualets område. Grundtvig ville personligt hellere have sin egne børn døbt om end at acceptere ændringer i tilspørgslen, trosbekendelsens og dåbserklæringens ordlyd, fordi det skabte usikkerhed om dåbens gyldighed. Det skulle for de grundtvigske være den hele og uændrede trosbekendelse, der lød ved dåben. Tilspørgsel på en forkortet trosbekendelse er aldrig blevet lovliggjort, om end det ofte har været diskuteret – og praktiseret!

Et særligt problem var at der var flere oversættelser af trosbekendelsen i brug i 1800-tallet. Balslevs autoriserede katekismusforklaring havde for eksempel ikke samme ordlyd som alterbogen, der i skiftende udgaver også havde forskellige gengivelser – og hvilken oversættelse var så den oprindelige og rigtige? I

Alterbogen fra 1830 var »Helligånden« i trosbekendelsen ændret til »den Hellige Aand«. Det opfattede de grundtvigske som en afpersonificering af den tredje person i guddommen og dermed en uklarhed i treenighedslæren og det førte til en debat, som Grundtvig kaldte »den store strid om det lille e« (Thodberg 1998, 167ff.). At ordlyden ved dåben var vigtig, fremgik også af sagen omkring pastor Falkenskjold i Them i 1867. Falkenskjold var grundtvigsk og fandt den i alterbogen stående oversættelse af trosbekendelsen mindre korrekt. Alterbogen gengav: »en hellig Christelig Kirke«, men han ændrede ordlyden til det for ham teologisk bedre og historisk korrekte: »den hellige, almindelige Kirke«. Da nogle folk i sognet insisterede på at få deres børn døbt efter den officielle alterbog, nægtede han det. En grundtvigsk lærer i sognet skrev, at hvis trosbekendelsens ordlyd ikke var rigtig, var dåben heller ikke rigtig, og så kunne han ikke som degn sige Amen i forbindelse med dåb i kirken. Såvel læreren som præsten tog frivilligt deres afsked i forbindelse med denne strid (Heilesen 1960, 167f.; Nørr 1999a, 148; 172; 256; 321).

I nyere tid er der kommet forslag om helt at undlade tilspørgsel ved dåben. Forslaget har lydt fra folk i ret forskellige kirkelige retninger. KFUM-manden Olfert Ricard foreslog i 1926 dåb uden tilspørgsel (Bladet Liv og Lys 1926, 89; 140). Den samme gjorde pastor C. Jespersen fra Københavns Indre Mission i 1933 og den grundtvigske biskop A. Rosendal i 1938 (Bladet Liv og Lys 1933, 85; Kristeligt Dagblad 16/9 1938). Ribes grundtvigsk-

tidehvervske biskop H. Dons Christensen foreslog i 1975 afskaffelse af tilspørgslen, der for ham havde karakter af forhør om en tankemæssig godkendelse af visse læresætninger og kun hørte hjemme hos folk med baptistisk eller fundamentalistisk kristendomssyn (Præsteforeningens Blad 1975, 675). Professor Regin Prenter indvendte på gammelgrundtvigsk vis, at dåbspagtens spørgsmål havde karakter af tilbud og var det klareste udtryk for et evangelisk trosbegreb (Præsteforeningens Blad 1975, 723). I Morsø frimenighed var man ikke bundet af folkekirken kirkeret og indførte i 1977 dåb uden tilspørgsel på trosbekendelsen. Præsten fremsagde trosbekendelsen og fortsatte: »Det er vor kristne tro, som Gud i sin nåde skænker os i den hellige dåb. Vil du tage imod Guds gave i dåben? JA. NN: Jeg døber dig i Faderens [...]« (Kirkehistoriske Samlinger 1978, 198f.; Dansk Kirketidende 1978, 45). I folkekirken kunne en sådan ændring ikke foretages, for her har man bevaret et ritual, der med Luther forstår dåben som en gave, på baggrund af barnets forsagelse og tro. Samt på baggrund af bøn!

Bøn hørte også med som en integreret del af ritualen, for dåbens bønner var også baggrunden for, at barnet i dåben fik skænket en gave. Bønnen havde for Luther stor betydning i forbindelse med dåben. I Luthers ritualer hed det i »bedebanke-bønnen«: »Jeg råber til dig over denne din tjener, der beder om din dåbs gave og begærer din evige nåde ved den åndelige genfødsel. Tag ham til dig Herre, og eftersom du har sagt: Bed, så skal I få, søg, så skal I finde, bank på, så skal der

lukkes op for jer, så giv nu det gode til den, som beder, åbn døren for den, som banker, at han må erhverve dette himmelske bads evige velsignelse og modtage din gave, det forjættede rige, ved Kristus, vor Herre. Amen« (Thodberg 2017, 71).

I den såkaldte syndflodsbøn (se ovenfor) blev der bedt om troens gave til barnet: »[...] saliggøre ham med en ret tro i Ånden [...]«. (Thodberg 2017, 72). Bønnerne viste, at dåben ikke tænkte at virke i kraft af nogen »magisk« handling. Troen skabtes, når og hvor det behagede Gud (jf. Confessio Augustana, art. 5) og derfor måtte man bede om troen. Til gengæld var man overbevist om, at Gud hørte menneskets bønner, også det lille barns uforklarlige bøn, og derfor turde man tro på dåbens sakramentale virkelighed. I tiltro til, at Gud gerne vil give og styrke troen, kunne man døbe og erklære det nydøbte spædbarn for tilgivet og genfødt. Fordi alt afhang af Gud, ville Luther også have præst og faddere til at knæle ned og sammen bede for barnet (Engelstoft 1840, 196). Dåbshandlingen var ikke et stykke mekanik, men en tro på Guds bønnehørelse. Derfor var de gamle lutheranere sikre på, at spædbørn blev genfødt i dåben, mens de var mindre sikre på, at man kunne sige det ved voksnes dåb, for hos voksne kunne der være hykleri til stede, hvad der ikke kunne hos spædbørn (Præsteforeningens Blad 1994, 100ff.). Det danske 1685-ritual bevarede Luthers bønner. Den fælles bøn var dog gledet ud og erstattet af en lille notits om at degnene skulle sige Amen (Konvent for Kirke og Theologi 1985, 31). Endnu i 1700-tallet var det skik nogle steder, at fadderne knælede ved alteret un-

der dåben (Engelstoft 1840, 197), og således vidste man, at dåben var afhængig af bøn. I 1912-ritualet var Luthers bønner faldet væk, og man havde i stedet formuleret en ny bøn: »Tag i nåde mod dette barn, som vi bærer frem for dit åsyn, indlem det i din troende menighed, og bevar det i dit samfund både her og hisset«. På den måde var bøn stadig tænkt med som en del af dåben, dog ikke eksplicit en bøn om at Gud må skænke barnet troen.

Konklusion: Tilspørgslen til barnet – ikke forældrene – om forsagelsen af Djævelen og troen på den treenige Gud har været et fast element i alle danske dåbsritualer siden Luther, og dermed har man bevaret vigtige pointer i luthersk teologi: Troen er en gave, som Gud giver gennem Ordet, også som et svar på menneskers bøn. Og man døber på basis af en tro hos barnet, hvorved sammenhængen mellem tro og dåb er bevaret.

Dåbserklæringen om tilgivelse og genfødsel

Fordi Luther regnede med et sakramentalt indhold i dåben, var der i hans ritualer en erklæring om, at barnet var tilgivet og født på ny. I 1526 havde den følgende ordlyd: »Den almægtige Gud og vor Herres Jesu Kristi Fader, der for anden gang har født dig ved vand og den Helligånd og har tilgivet dig alle dine synder, han styrke dig med sin nåde til det evige liv«. Den erklæring lød, mens præsten iførte barnet dets dåbsklædning. Nogenlunde enslydende stod der i 1523-ritualet, hvor præsten dog samtidigt tegnede et kors med olie (Thodberg 2017, 75). At dåben skænker genfødsel fremgik også senere

af den lutherske dåbsteologi, som den er sammenfattet i *Confessio Augustana*, artikel 2: »at denne arvelige sygdom eller brøst i sandhed er synd, som virker for dømmelse, og som også nu medfører evig død for dem, der ikke genfødes ved dåben og Helligånden«.

Dåbserklæringen var bevaret i det danske 1685-ritualet, nu blot med præstens håndspåleggelse efter at have iført barnet huen. 1783-ritualet fastholdt også erklæringen. Pietismen med dens vægt på personlig tro kunne i sine radikale former være kritisk mod kirkens dåbspraksis, men i den kirkelige udgave af pietismen i Danmark kunne man tale om ny genfødelse i omvendelsen uden at dette var på bekostning af genfødelsen i dåben. Det hedder således i Erik Pontoppidans katekismusforklaring: »Ved hvilke Midler virkes Igenfødelsen? Hos de smaa Børn ved Vand og Aand i Daabens Sakramente, men hos de gamle, som ved Sikkerheds eller Ondskabs Synd er faldne fra Daabens Naade og Igenfødelsens Stand, faas den på ny ved Guds Ord« (Pontoppidan 1953, spørgsmål 487).

En anden pietistisk biskop, H. A. Brorson, skrev en dåbssalme med et stærkt sakramentalt indhold: »De sorte lænker sank som bly i dåbens frelse-vande; Gud lod dig fri og skøn og ny i nådens rige lande« (DDS 452). Pietisternes vægt på omvendelse indebar således ikke en undsigelse af dåbens genfødelse og sakramentale karakter (Aalen 1966, 173ff.).

Med oplysningstiden kom der derimod ritualforslag uden en sådan dåbserklæring. Stiftsprovst H. G. Clausen døbte uden en sådan erklæring (Pedersen 1996,

97). Bastholm erstattede i sit ritualforslag dåbserklæringen med en bøn om barnets bestandighed i den tro, det nu var forpligtet til. Biskop Boisen erstattede det i et af sine ritualforslag med en formaning: »Vox op og bliv din faders og din moders trøst [...]« (Thodberg 1998, 125f.). I deres forslag havde dåben ikke egentlig sakramental karakter, og noget behov for genfødelse så de heller ikke ud fra deres teologi (Thodberg 1998, 130-133). I Adlers agende var der hele syv dåbsritualer at vælge imellem som muligheder. I det syvende forslag var dåbserklæringen ændret til følgende velsignelse: »Han som med almægtig kraft fremkaldte dig til livet, og har forjættet at ville med en tro faderhånd lede dig til det bedre, det uforgængelige liv – han din Gud og Fader, være med dig, så længe du lever, og hvor du er, naar du vaager og naar du sover, naar du har Glæde og naar du maa lide, fra den første indtil den sidste Time af dit Liv hernede, til at beskytte dig, styrke dig, og giøre dig uudsigelig salig [...]« (Den Slesvig-Holsteenske Kirkeagende 1797, 163).

For Grundtvig var Luthers dåbserklæring vigtig. Uden dåbspagt og dåbserklæring mistede dåben sin sakramentale karakter og blev en kirkeskik.¹⁴ Også Wilhelm Beck forsvarede dåbserklæringen om genfødelsen. Han kritiserede unavn-givne kræfter inden for folkekirken for at have et uklart syn på genfødelsen i dåben, idet han talte om »kunstige og fordetmeste vrøvlevorne Forklaringer, som man hører nok af indenfor vor egen Kirke, hvorefter man ikke veed, om man er genfødt eller ikke genfødt i Daaben«. For Beck var der ingen tvivl om, at alle

døbte var blevet genfødt engang. Noget andet var så, at mange var kommet bort fra Gud igen siden dåben og derfor havde derfor brug for at vende tilbage til dåben. Ikke alle, der engang var blevet (gen)født levede endnu (Larsen 2001, 180ff.).

Når det gælder erklæringen om dåbens formidling af syndstilgivelse, prægede oplysningstiden et grønlandsk ritual, som blev godkendt af kolonimagten i København i 1819. I dette svækkedes dåbserklæringen til, at Gud havde »forle- net dig adgang til Syndernes forladelse«. Den ordlyd kunne godt tolkes derhen, at syndstilgivelsen var rykket væk fra dåben og ud i fremtiden (Thodberg 1998, 138). Ad samme vej gik den unge¹⁵ H. N. Clausen i sit ritualforslag fra 1825. Heri hed det: »[...] Fader, som nu haver aabnet dig Adgang til sin elskede Søns rige, han styrke dig med sin Naade« (Thodberg 1998, 158). Her var der åbnet for en afstand til det gældende 1783-dåbsritual med dets dåbserklæring, men biskop Balle selv havde faktisk gjort det samme i sin katekismusforklaring, der ikke var så konservativ som hans dåbsritual. Han skrev i sin lærebog: »Gud forlener os Adgang i Da- aben til Syndernes Forladelse for Christi Skyld« (Thodberg 2017, 120ff.). Mon ikke det oftere er blevet hørt som noget fremtidsorienteret end som en sakramental gave fra dåben? En ændring i den nævnte retning blev foretaget i dåbserklæringens ordlyd fra og med det officielle 1895-ritual. Siden da har det heddet: »Som nu har genfødt dig ved vand og Helligånden og skænket dig syndernes forladelse«, hvor det tidligere lød: »som dig nu haver igien- født formedelst Vand og den Hellig Aand

og haver forladt dig alle dine synder«. Der var tale om en ændring af ordlyden tilbage til det romerske dåbsrituals ordlyd, hvad Grundtvig selv havde foretrukket (Thodberg 2017, 152f.). Spørgsmålet er, om der også var tale om en svækkelse af dåbserklæringen i retning af linjen fra Balle og Clausen? Sådant er ordlyden blevet tolket af Christian Thodberg, der så en fremtidsorientering i den nye formulering: Fra reel tilgivelse af synd i det gamle ritual til en tanke om, at man kan leve i syndernes forladelse, efterhånden som man vokser op (Thodberg 2017, 176ff.).

Bortset fra denne forandring er den lutherske dåbserklæring bevaret mere in- takt i det danske ritual, end i andre lutherske sammenhænge. I Norge tales der ikke om syndstilgivelse, men om at Gud i då- ben har »[...] gitt deg sin hellige Ånd, født deg på ny og tatt deg inn i sin troende me- nighet«. I Sverige er der ingen erklæring, men i et af de efterfølgende forbønsforslag tales der om, at Gud har »tagit emot NN i dopet«. ¹⁶ I den finske liturgi er der heller ingen erklæring, men nogle efterfølgende forbønsmuligheder, der alle rummer sakramentale træk, såsom: »[...] gjort NN til ditt barn, till medlem i din kyrka och till arving av det evige livet«. I amerikansk lu- therdom er dåbserklæringen primært en bøn om Helligånden: »thanks for freeing your sons and daughters from the power of sin and for raising them up to a new life through this holy sacrament. Pour your holy Spirit upon (name)«. I introduktionen til dåbshandlingen indgår dog en be- læring om, at »in the waters of Baptism we are reborn children of God and inheritors of eternal life«, så læren om dåbens gen-

fødsel er altså bevaret (Lutheran Book of Worship 1989, 308).

I Feldbæk-sagen i 1990'erne indgik debat om dåbserklæringen som et element. Sognepræst Bent Feldbæk Nielsen fandt i 1996 dåbserklæringens tale om at få Heligånden, syndernes forladelse, evigt liv og genfødsel ubibelsk (Præsteforeningens Blad 1998, 879). Sagen, der naturligvis rummede mange flere aspekter, endte med, at han blev afskediget fra folkekirken for sin dåbsteologi.

I forbindelse med dåbserklæringen kan det også nævnes, at der for nogle ligger en sakramental pointe i, at Fadervor i 1992-ritualet er placeret lige efter dåben. Fra Luther og frem til ritualet af 1783 var Fadervor placeret før dåben, som en af flere bønner til Gud som baggrund for dåben. Fra 1912-ritualet blev Fadervor flyttet hen efter dåben, så det blev til det nydøbte barns bøn. Dette var et stærkt ønske for grundtvigianere, fordi det understregede dåbens sakramentale karakter: Barnet var nu i dåben blevet Guds barn og kunne derfor nu bede Guds børns bøn (Thodberg 2017, 70ff.; 176ff.; Thodberg 1998, 197; 201; 211).

Konklusion: I den danske kirke har man siden reformationen altid haft en dåbserklæring om, at barnet i dåben har fået skænket tilgivelse og genfødsel. På trods af forslag i anden retning og på trods af nabokirkernes større ændringer i dåbsritualet. Den lutherske lære om dåben som et egentligt sakramente er på denne måde fastholdt i de danske ritualer gennem tiderne.

Dåben som »indpodning« i Kristus (faddertiltalen)

Dåbens sakramentale virkning kommer også frem i danske dåbsritualers faddertiltale. I Kirkeritualet af 1685 blev det sagt til fadderne ved barnedåb, at »i skulle være Vidne, at det er døbt i den hellige Trefoldigheds Navn: Og i skulle ogsaa vide hvad i ere samme Barn pligtige, om det saa sker, at Forældrene døe, førend det kommer til Skels Alder, at i da oplærer det udi Børne-Lærdommen, om i ere der tilstæde, at det maa, naar det opvoxer, blive ved Christum, ligesom det nu ved Daaben er indpodet udi hannem« (Konvent for Kirke og Theologi 1985, 31). Podebilledet har vel sin baggrund i Rom. 11,17, hvor der tales om, at hedningekristne er blevet indpodet på det sande oliventræ, Israel. Den pietistiske biskop Hersleb ville have pode-erklæringen ændret ved voksnes dåb – for de havde ud fra hans dåbssyn hørt Kristus til, siden de kom til tro og dengang blev indpodet i ham. Han ville derfor ændre til: »bliive ved Christum, i hvilcken hand engang har været ipodet« (Lindhardt 1986, 56). Den samtidige Erik Pontoppidan anvendte ikke pode-billedet i sin autoriserede katekismusforklaring, der havde genfødsel som nøglebegreb.

Udsagnet om barnets indpodning i Kristus blev bevaret i dåbsritualerne fra 1783 og 1912-ritualet. I Kirkeministeriets liturgiske kommission fra 1970'erne var der folk, der fandt pode-billedet uforståeligt for moderne mennesker, og der udarbejdedes en ny faddertiltale, der i stedet talte om, at Jesus i dåben tog barnet i favn (Dåb og brudevielse 1983, 46). Men i 1992-ritualet er pode-udsagnet dog blevet

stående i begge vejledende forslag til fadertiltaler.

Performativ fremstilling af dåben som sakramente

Kirkegængere hører ritualets ord, men de ser også noget ved dåben. At dåben efter luthersk opfattelse betød noget radikalt nyt, synliggjordes på forskellige måder. I Luthers 1523-ritual foregik dåbens indledning med exorcismen uden for kirken, og siden førtes barnet ind i kirken til døbefonten, der dengang stod nede ved kirkedøren, hvor den ifølge Sjællands første lutherske biskop Peder Palladius også burde stå (Rørdam 1883, 346).¹⁷ Dåbens todeling var også med i 1526-ritualet, selv om dette sagde »Derefter fører man barnet til dåben« og ikke mere »Derefter fører man barnet ind i kirken«, fordi man måske kun bevægede sig et kort stykke frem til døbefonten, hvor det så lød: Herren velsigne din indgang og udgang (Thodberg 2017, 74). På grund af dåbens oprindeligt klare todeling gav disse ordene fra Salme 121,8 mening. Dog var der tale om en ombytning af ordstillingen i bibelordet. Ordet blev vel således forstået i retning af »indgang« i fællesskabet med Gud og menigheden, sådan som det nu bogstaveligt skete, og så en bøn om at Herren også siden ville velsigne barnets »udgang« af kirken til et liv som kristen i hverdagen uden for. Men hurtigt forsvandt dåbens to-delning, så det hele foregik i kirken. Salme 121,8 var fortsat med i 1912-ritualet, dog nu ændret til at følge Bibelens egen ordlyd: Herren bevare din udgang og indgang. Liturgikommissionen i 1970'erne fandt, at bibelordet der-

ved havde mistet sin liturgiske mening og foreslog det fjernet (Dåb og Brudevielse 1983, 40). Det blev dog alligevel bevaret i 1992-ritualet, selvom den performative betydning ikke længere var til stede.

I Luthers 1523-ritual satte præsten dåbshuen på barnet med ordene: »Modtag den hvide uplettede klædning, som du uden pletter skal bringe frem for Kristi domstol, for at du kan få det evige liv«. Efter 1526-ritualet blev den nydøbte holdt i dåben (dvs. neddykket) af fadderne og siden iført en dåbskjortel (Thodberg 2017, 75). Det illustreredes således ret synligt, at dåben var en overgang til noget nyt. Dåbens nyskabende karakter kom frem i neddykning i vandet (svarende til drukning af det gamle menneske) – og derefter opløftelsen fra vandet til et nyt liv (genfødsel) med nye klæder. Luther lod voksne proselytter døbe ved fuld neddykning (Engelstoft 1840, 208) og Bugenhagen, der organiserede den unge danske lutherske kirke, kunne ikke forestille sig anden dåbsform end neddykningen. Om skikken med fuld neddykning agter jeg at skrive i en anden artikel og vil derfor ikke behandle den her. Hvor man døbte med overøsning af vand på hovedet alene, behøvede man kun at blotte barnets hoved ved dåben (Engelstoft 1840, 210). I 1685-ritualet satte præsten da også »Christen-Huen« på barnets hoved. Selve navnet viste, at man ville symbolisere, at barnet ved dåben var blevet en kristen. Også i 1783-ritualet sattes kristenhuen på, og først fra og med 1895-ritualet har den symbolik, der lå i iklædningen af noget nyt, været tabt. Måske har skikken heller ikke virket så stærkt i praksis. I hvert fald

ville allerede biskop Hersleb have skikken afskaffet, fordi barnet i praksis fik den samme hue på efter dåben, som det havde haft på før dåben, hvorved symbolikken med før-og-nu var tabt (Lindhardt 1986, 53f.).

Dåbens karakter af nyskabelse kom også frem derved, at man ved dåben fik et nyt navn. Det var mest relevant ved dåb af voksne, hvilket i 1685-ritualet for voksnes dåb betød dåb af voksne med »Tørkeske, jødiske, eller anabaptistiske« forældre og »I Daaben givis hannem et nyt Navn, som hand derefter skal kaldis med« (Konvent for Kirke og Theologi 1985, 37f.). En polsk jøde, der blev døbt i København i 1620, fik navnet Johannes (Kornerup 1959, 243). Dermed var det synliggjort, at man var et nyt menneske, ikke længere den gamle Aron eller Muhammed! Ifølge Roesens kirkeret har man stadig ret til at få tillagt et nyt navn ved voksendåb, idet det dog ikke længere er obligatorisk (Roesen 1976, 85).

Dåbsteologien understøttedes i ældre luthersk tid kraftigt af nogle performative aspekter, som i nutiden stort set er faldet bort. Tilbage er den udbredte skik med en hvid dåbskjole, der mest signalerer, at der er tale om en helt særlig begivenhed i et menneskes og en families liv – hvad en barnevelsignelse i en pinsemenighed sikkert også kan være.

Dåbens engangskarakter – og tilbagerettethed

Dåben er efter luthersk forståelse en begivenhed, der sker en gang og derefter har gyldighed for hele livet. I Fremmedartiklerne fra 1569 fik man kun adgang

til landet, hvis man kunne svare bekræftende på »at et Menniske skal ekon en gang døbis« (Rørdam 1886, 132). Derfor kan dåben også være som en planke, mennesket vender tilbage til og »bade sig i« (Grundtvig). Hvis man fremhæver dåbens sakramentale betydning og engangskarakter, som Luther gjorde det, og som den danske kirke har fastholdt, ikke mindst takket være Grundtvig, tjener man det positive anliggende, at dåben kan være mennesker til hjælp og trøst i anfægtelse. Man har desuden også givet en god begrundelse for vores barnedåbspraksis. At de danske dåbsritualer har varetaget det tilbagerettede anliggende og dåbens engangskarakter, kommer frem i ritualets spørgsmål: »Er barnet hjemmedøbt?«. Luthers ritualer havde ikke et sådant spørgsmål med. Det kunne der være flere grunde til. Han havde selv rådet til, at en mor, der i hemmelighed havde døbt sit barn selv, skulle tie stille med det og komme til kirken og få det døbt igen, idet dåben skulle være en offentlig sag (Jordahn 1970, 391). I Danmark har man derimod helt fra reformationstidens begyndelse tilføjet dette spørgsmål. Christian 3. lagde personligt vægt på at have det med, og Kirkeordinansen fik også spørgsmålet med, sikkert af hensyn til at bevare respekten for dåben og bekæmpe gendåb. Kirkeordinansen afviste også en betinget dåb, så hvis det var tvivlsomt, om et barn var døbt, skulle det døbes igen (Rørdam 1883, 67-69). Således også i Dåbsforordningen af 1828, hvor man tog både dåbens nødvendighed og engangskarakter seriøst: »hvis Daaben er forrettet af en uordineret Person, bør Præsten tillige forsikre sig om, at

Barnet virkelig har modtaget den christne Daab, hvorom de tilstedeværende Vidner, saavel som den, der har forrettet Daaben, skulle være pligtige, ved Møde for Præsten, om det af ham begieres, at afgive deres Forklaring [...]« (Forordning 1828, §7). Tankegangen var nok, at kun hvis dåben virkelig havde fundet sted, kunne der forkyndes om dåben som en pagt at vende tilbage til. Liturgikommissionen i 1970-erne foreslog spørgsmålet om hjemmedåb udeladt, men forslaget blev ikke fulgt, så endnu i 1992-ritualet indgår spørgsmålet.¹⁸

Understregningen af dåbens sakramentale engangskarakter betød for Wilhelm Beck i Indre Mission, at da dåben var genfødselsens bad, så var alle døbte også genfødt, når handlingen var udført. I dåben fik man ifølge Beck nåden og til lige evnen til at tro, og derfor var det vigtigt for ham, at man ikke forholdt nogen dåben. Denne vægt på dåben, der vist må siges at være enestående i en vækkelsesbevægelse, er måske en del af baggrunden for, at det har været biskopper med baggrund i Indre Mission, der i nyere tid har været part i dåbssager (Aalborg-biskopperne Erik Jensen og Søren Lodberg Hvas), mens det var teologer af anden kirkelig baggrund, som Regin Prenter, Theodor Jørgensen og Niels Thomsen, der var tilbøjelige til at forsvare anliggendet hos de pågældende præster (Frank Villy Nør og Bent Feldbæk Nielsen).

I den danske lutherske kirke har der siden reformationen været tale om en betydelig grad af konstans og genkendelighed i skiftende dåbsritualer. Tilspørgslen til barnet om forsagelsen af Djævelen og tro-

en på den treenige Gud har været et fast element, ligesom man efter dåbshandlingen altid har haft en dåbserklæring om, at barnet i dåben har fået skænket tilgivelse og genfødsel. Den »mørke« baggrund for dåbens nødvendighed (synden, døden, Djævelen og behovet for genfødsel og tilgivelse), har dog i tidligere ritualer været fremhævet noget stærkere end i det nuværende dåbsritual af 1992. Ifølge *Confessio Augustana* kommer den evige død over dem, der ikke genfødes ved dåben og Helligånden (artikel 2) og derfor er dåben »nødvendig til frelse« og man »fordømmer gendøberne, der forkaster barkedåb og forsikrer, at børn frelses uden dåb« (artikel 9). De sider af luthersk dåbslære kunne markeres tydeligere, for eksempel ved som Prøveritualbogen fra 1963 at tilføje Joh. 3,5 til ritualet (Forslag til ritualbog 1963, 73) – eller ved at genindføje et eller flere andre af de bibelord, der tidligere indgik i introduktionen til dåben. Den sakramentale kerne i den lutherske lære om dåben er dog fastholdt i de danske dåbsritualer og i dansk dåbsskik siden reformationen: Livet stammer fra dåben. Til dåben kan man vende tilbage, og livet som en kristen er et liv i udfoldelse af den nåde, man engang fik i dåben.

En sådan stærk fremhævelse af dåbens engangskarakter kan imidlertid også rumme en fare for, at dåben ikke ses i tydelig sammenhæng med det efterfølgende liv. Hvordan sammenhængen mellem dåb, trosliv og menighedsliv er kommet til orde i dansk tradition, skal en kommende artikel handle om.

Noter

- 1 Om forsagelsens historie, se Plum 1920.
- 2 Om Finland, se <http://kyrkohandboken.fi>. Om Sverige: www.svenskakyrkan.se/dop. Vedr. Norge: »Ordning for Dåb i hovedgudstjenesten«. Vedtatt af Kirkemøtet 2017. Spørgsmålene forsvandt fra det norske ritual i 1914, men det gamle kunne dog fortsat bruges (Fæhn 1956, 371).
- 3 Denne liturgi er valgt, fordi det var den sidste fælles liturgi for alle de store lutherske synoder i USA. Siden er de gået i forskellige retninger hver for sig.
- 4 *Re-formatio* 1985, nr. 1, side 7-13: »I Faderens og Sønnens og Helligåndens navn befaler jeg dig, du urene ånd, far ud og gør plads for Helligånden«. Sognepræst Ole Skjerbæk Madsen, der har tilknytning til den karismatiske bevægelse og er en kender af den koptiske kirke, var medforfatter og argumenterede for exorcismen (Madsen 1995, 290)
- 5 Om syndflodsbønnen, se Præsteforeningens Blad 1996, 794.
- 6 I Silkeborgs evangeliske-lutherske frimenighed brugte man i 2001 et let udvidet dåbsritual, hvori bede-banke-bønnen indgik, ligesom også exorcismen (liturgi givet til denne artikels forfatter).
- 7 Se hertil også Nørr 1999a, 105.
- 8 Om Sverige: www.svenskakyrkan.se/dop. Vedr. Norge: »Ordning for Dåb i hovedgudstjenesten«. Vedtatt af Kirkemøtet 2017.
- 9 Se grundig behandling af emnet i Kofod-Svendsen 2016.
- 10 Endnu i 1762 kunne ønsket blive fremført for en præst (Koch 1901-1903, 649).
- 11 Om ønsker om dåb af døde og dødfødte, se Kritisk Forum for Praktisk Teologi, nr. 66, 1996, 45f.
- 12 Og det gjaldt hele forsagelsen og troen, indskærpedes det i 1568 (Koch 1901-1903, 653).
- 13 Om Finland, se <http://kyrkohandboken.fi>. Om Sverige: www.svenskakyrkan.se/dop. Vedr. Norge: »Ordning for Dåb i hovedgudstjenesten«. Vedtatt af Kirkemøtet 2017.
- 14 Debat om Grundtvigs syn på genfødsel, se Nørr 1999b, 53f.; 77; 80; 86 og Præsteforeningens Blad 1998, 1050.
- 15 Om de betydelige forskelle mellem den ældre og den yngre H. N. Clausen, se Larsen 2001, 16; 60; 276; 278.
- 16 Om Finland, se <http://kyrkohandboken.fi>, 27f. Om Sverige: www.svenskakyrkan.se/dop, 147. Vedr. Norge: »Ordning for Dåb i hovedgudstjenesten«. Vedtatt af Kirkemøtet 2017, 6.
- 17 Ifølge Fæhn 1956, 115 stod døbefonten ved døren, mange steder til 1800-tallet. Se desuden Koch 1901-1903, 651.
- 18 Se også Præsteforeningens Blad 1998, 648.

Litteratur

- Aalen, L. 1966. *Ord og Sakrament*. Oslo.
- Beretning. 1922. *Beretning fra det i Henhold til Lov af 10. September 1920 nedsatte Udvalg for kirkelige Anliggender*. København.
- Baagø, K. 1958. *Magister Jacob Christian Lindberg*. København.
- Den Slesvig-Holsteenske Kirkeagende. Efter Allerhøieste Kongelig Befaling forordnet til almindelig Brug i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, herskabet Pinneberg, Grevskabet Rantzau og Staden Altona*. 1797. Slesvig.
- Dåb og brudevielse - betænkning afgivet af Kirkeministeriets liturgiske kommission*. 1983. Betænkning nr. 973, København.
- Engelstoft, C.T. 1840. *Liturgiernes eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark*. København.
- Forordning af 30. maj 1828. Forordning om Adskilligt som i Henseende til Daaben*

- bliver at iagttage. <http://www.salldata.dk/love/love/1828-05-30.pdf>.
- Forslag til ritualbog for den danske evangelisk-lutherske folkekirke. 1963. København.
- Fæhn, H. 1956. *Ritualspørgsmålet i Norge 1785-1813*. Oslo.
- Glædemark, H.J.H. 1948. *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark*. København.
- Harbsmeier, Eberhard og Hans Raun Iversen. 1995. *Praktisk teologi*. Frederiksberg.
- Heilesen, Henning. 1960. »Pastor Falkenskjold og alterbogssagen i Tem«. *Kirkehistoriske samlinger* 1960: 145-170.
- Henningsen, Lars N. 2016. Værdikamp og folkeuro. Bønder, præster og øvrighed i 1790'ernes Slesvig. Aabenraa.
- Holt, P. 1961ff. *Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark, 1861-1961*. København.
- Jordahn, Bruno. 1970. »Der Taufgottesdienst im Mittelalter bis zur Gegenwart«. I *Leiturgia* 1970, bind V: Der Taufgottesdienst, 349-640. Kassel.
- Koch, H. 1954. *Den danske kirkes historie*, bind 6. København.
- Koch, L. 1901-1903. »Gudstjenesten i den danske Kirke efter Reformationen«. *Kirkehistoriske samlinger*, 5. række, 1. bind, 1901-1903: 647-661 (afsnit 5: Daab og kirkegangskoner).
- Koch, L. 1914. *Oplysningstiden i den danske kirke 1770-1800*. København.
- Kofod-Svendsen, F. 2012. *Lutheranerne på heden. Om Kristelig Lutheransk Trossamfunds historie*. Fredericia.
- Kofod-Svendsen, F. 2016. »Om udøbte børns skæbne«. *Dansk Tidsskrift for Teologi og Kirke* 43 (2): 139-158
- Konvent for Kirke og Theologi (udg.). 1985. *Danmarks og Norgis Kirke-Ritual, 1685-1985*. Genudgivet af Udvalget for Konvent for Kirke og Theologi. Sæbro.
- Kornerup, B. 1959. *Den danske Kirkes historie*, IV. København.
- Larsen, K.E. 2001. *Vilhelm Beck – Missionspræsten*. Fredericia.
- Lindhardt, P. G. 1939: *Peder Hersleb I*. København.
- Lindhardt, P. G. 1986. *Kirke-ritualet og pietismen. Biskop Peder Herslebs betænkning over Danmarks og Norgis Kirke-Ritual af 1685*. København.
- Lutheran Book of Worship*. 1978. 4. Oplag. Minneapolis.
- Madsen, O.S. 1995. *Genoprettelse – en bog om Helligånden, kirken og den karismatiske fornyelse*. København.
- Nedergaard, P. 1963. *Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie, 1849-1949, bind VI*. Viborg Stift. København.
- Nielsen, B. F. 2017. *På den første dag. Kirkens liturgi. Oldtid og middelalder*. København.
- Nielsen, F. 1878. *Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiens Historie*, København.
- Nielsen, H. 1986. »Bispekollegiet anbefalede omdåb. En spændende og meget speciel dåbssag, der fandt sted i Vejle 1886«. *Haderslev stiftsbog* 1986: 107-117.

- Nørr, E. (udg.) 1999a. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909*, bind I. Odense.
- Nørr, E. (udg.) 1999b. *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909*, bind II. Odense.
- Pedersen, J. 1956. »Om djævforsagelsen ved daaben. Jak. Chr. Lindberg mod H. G. Clausen«. *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1956: 93-114.
- Plum, Niels Munk. 1920. *Forsagelsen ved Daaben. En liturgisk-historisk Undersøgelse*. København.
- Pontoppidan, Erik. 1953. *Sandhed til Gudfrygtighed i en enfoldig og efter Mulighed kort, dog tilstrækkelig Forklaring over Doktor Martin Luthers lille Katekismus*. Øster Snede.
- Rasmussen, J. 1996. *Kampen om indflydelse i statskirken. Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848. Studier i statskirkens organisation, bispeembede, præstestand og menighedsliv*. Odense.
- Roesen, A. 1976. *Dansk Kirkeret*. København.
- Rørdam, H. F. 1883. *Danske Kirkelove 1536-1683*, bind I. København.
- Rørdam, H. F. 1886. *Danske Kirkelove 1536-1683*, bind II. København.
- Rørdam, H. F. 1889. *Danske Kirkelove 1536-1683*, bind III. København.
- Schaumburg-Müller, Ida Kruse. 2017. »Rationalismens rygte. Om fornuft og bibelsyn i striden mellem biskop Balle og Otto Horrebouw.« I *Religiøs Oplysning. Studier over kirke og kristendom i 1700-tallets Danmark-Norge*, 96-110. Udgivet af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. København.
- Thodberg, C. 1998. *Dåben og dåbsritualets historie*. Stencileret udgave. Aarhus universitet.
- Thodberg, C. 2017: *Dåben og dåbsritualets historie*. Palmeserien, 2. København.

Forfatter

Kurt E. Larsen
 Menighedsfakultetet
 Katrinebjergvej 75
 8200 Aarhus N
 kl@teologi.dk